

Д. В. Бібіков

КОНСТРУКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КАМЕРНИХ ПОХОВАНЬ ДОБИ ВІКІНГІВ У СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'І

У статті проаналізовано основні конструктивні елементи камерних гробниць X — початку XI ст. з території Середнього Подніпров'я. Деякі специфічні риси дозволяють простежити взаємозв'язки цих пам'яток з поховальними традиціями інших регіонів Північної та Східної Європи.

Ключові слова: Давня Русь, камерні поховання, конструктивні елементи.

Камерні гробниці належать до числа найякравіших поховальних пам'яток Балтики та Давньої Русі доби Раннього Середньовіччя. Зпоміж синхронних захоронень Східної Європи вони вирізняються складністю обряду, передусім — наявністю специфічних поховальних споруд. Конструктивні особливості камерних поховань басейну Середнього Дніпра аналізувалися в працях Д. І. Бліфельда, О. П. Моці, Ф. А. Андрощука, К. О. Михайлова, В. Г. Івакіна та інших (Бліфельд 1954, с. 148—151; Моця 1990, с. 99—102; Михайлов 2016, с. 53—94; Андрощук, Осадчий 1994; Андрощук 1999, с. 40—43; Івакін 2011, с. 11—12; Івакін 2012, с. 122—126). Проте, на нашу думку, джерелознавчий потенціал пам'яток цього кола при вивченні соціальних та етнокультурних процесів доби становлення Давньоруської держави далеко не вичерпаний. У даній праці ми ще раз розглянемо основні конструктивні елементи камер Середнього Подніпров'я, спробуємо визначити певні їх риси, характерні виключно для даної території чи конкретної пам'ятки, або ж, навпаки, — притаманні іншим регіонам Північної та Східної Європи. Вимоги до об'єму публікації дозволяють зупинитися лише на основних моментах.

Під камерними ми розуміємо інгумаційні поховання, здійснені з застосуванням дерев'яних конструкцій, споруджених безпосередньо в могильних ямах (Lamm 1973, s. 84). Виключно для даного кола пам'яток характерні такі обрядові риси, як супутні поховання (в основному жіночі) зі слідами насильницької смерті, кістяки коней (як правило, зі спорядженням вершника) та знахідки клинкової зброї (стосовно останніх двох пунктів не беремо до уваги поховання кочовиків і представників деяких інших іноетнічних угруповань). Метричні показники могильних ям можуть слугувати додатковим, проте в жодному разі не основним аргументом при вичленуванні камерних гробниць.

Загалом до нашої вибірки ввійшли 53 камерних поховання: 26 — із Києва, 11 — з Шестовиці, 9 — із Чернігова, по два — з Левінок біля Стародуба і Седнева, по одному — з Табаївки, Гущина та Клонова. Крім Києва та Левінок, усі перераховані комплекси розташовані на Чернігівщині. До цього числа свідомо не включено так звані «земляні камери», що мають перекриття, проте позбавлені дерев'яних стін і настилів підлоги (Жарнов 1998, с. 96; Михайлов 2016, с. 60—61). За нашим переконанням, вони становлять особну (хоча і споріднену з «класичними» камерами) та хронологічно пізнішу групу поховальних пам'яток.

Перш за все, необхідно відзначити неоднаковий рівень інформативності поховальних комплексів. Дослідники XIX — початку XX ст. описували конструкцію «зрубних» гробниць лише побіжно, звертаючи основну увагу на їх багатий речовий комплекс. В умовах щільної міської забудови Києва і Чернігова значна кількість поховань на момент розкопок виявились у тій

чи іншій мірі пошкодженими. Різним є ступінь збереженості дерева.

Основні конструктивні елементи камерних поховань пропонуємо аналізувати в порядку їх спорудження. Поховальній церемонії передувала підготовка призначеного для неї майданчика. Так, стійкою обрядовою рисою камерних гробниць Гньоздівського некрополя є залишки вогнищ, розведених на місці майбутньої могильної ями (Михайлов 2016, с. 84). На південноруських землях сліди попередньої ритуальної підготовки майданчиків фіксуються дуже рідко. Під насипом шестовицького кургану 78 виявлено рівчак завширшки 0,1—0,15 м, такої ж глибини, що окреслював навколо поховальної камери коло діаметром 4 м. Такі ж невеликі рівчаки, центри яких збігалися з центрами насипів, фіксувалися в курганах 88, 89 (кремація на стороні), 29 і 43 (кенотафи) того ж могильника (Бліфельд, с. 126, 141, 160—161, 166, 167). Вони могли утворитися внаслідок розмітки майданчика за допомогою мотузки і кілочків. Не виключаємо, що подібні рівчаки відігравали і функцію «захисного кола», котре під час церемонії поховання мало оберігати світ живих.

Параметри могильної ями напряду залежали від параметрів майбутньої камери. Останні мали враховувати кількість похованих (включаючи супровідні захоронення коней), кількість та габарити предметів поховального інвентарю. Як правило, ями відзначаються досить великими розмірами та сталим співвідношенням довжини та ширини. Такі знані дослідники, як Д. І. Бліфельд, А. С. Грьослунд, Д. А. Авдусін і Т. А. Пушкіна, Ю. Е. Жарнов, Ф. О. Андрощук, Є. О. Шинаков, В. М. Гур'янов тощо, вважали дані показники одними з визначальних при виділенні цієї категорії пам'яток, передусім — в умовах, коли дерево не зберігається. Проте, нерідко «звичайні» інгумаційні поховання X—XI ст. здійснювалися в досить великих ґрунтових ямах, однак ознак дерев'яних обкладок не простежується. Із іншого боку, показовим є київське поховання 123. За всіма ознаками воно належить до категорії камерних, проте від їх основної маси дане захоронення відрізняється значно меншими розмірами — 2,5 × 1 м (Каргер 1958, с. 216—217). Виділяється цей комплекс і технічними прийомами: це єдина київська камера, рублена «в лапу» (Івакін 2012, с. 124). Надійно датуючись 970—980-ми рр. (нижня дата визначена за дирхемом саманідського еміра Мансура I 961—976 рр., верхня відповідає початку будівництва Десятинної церкви у 889 р. (Андрощук, Панченко, Ковалюх 1996, с. 43)), поховання 123 є однією з найпізніших камер некрополю I. Хронологічно близьким, на наш погляд, є і захоронення в камері розміром 3,65 × 0,9 м із труною з розкопок 1984 р. на Михайлівській площі (Мовчан, Боровський, Гончар 2003, с. 114—115) Цілком

імовірно, що тенденція до зменшення параметрів поховальних споруд стала одним із проявів спрощення даного обряду на фінальному етапі його існування. Крім того, розміри ям могли залежати від сезонних кліматичних умов. Таким чином, запропоновані А.-С. Греслунд критерії виділення камерних поховань за метричними показниками могильних ям (Gräslund 1980, р. 7, 12) у східноєвропейських реаліях виявляються не дієвими.

Першим етапом спорудження дерев'яної гробниці було облаштування підлоги (котра, втім, не була обов'язковим елементом поховальних камер). Її залишки фіксуються у вигляді деревного тліну або решток горизонтальних дощок. Так, долівка камери табаївського кургану 10 була викладена поздовжніми дошками завширшки 0,15—0,2 м, а в київському похованні 30/1999 — поперечними, такої ж ширини (Коваленко, Моця, Ільяшенко 1985, с. 7—8; Івакін, Козюба 2003, с. 40—41). У похованні 4 шестовицького кургану 61 підлога закріплювалася на трьох поперечних лагах, від яких збереглися рівчаки шириною 0,1—0,15 м (Бліфельд 1977, с. 152). Подібні лаги фіксувалися в камерах Гньоздова, Пскова, датського Єллінге (Eisenschmidt 1994, Taf. 29; Михайлов 2016, с. 60). Долівки обох камер з Левінок були вкриті берестою, а в київській камері 2/1988 підлогу підмазано глиною (Самоквасов 2016, с. 85—86; Боровський, Калюк 1993, с. 8—9). Обидві обрядові риси більш характерні для Північної Русі, зокрема — Гньоздівського некрополя (Михайлов 2016, с. 60).

За однастайними висновками фахівців, семантично камера символізувала житло, в якому померлий «оселявся» у потойбічному світі. Не залишають сумнівів у справедливості таких висновків і писемні згадки про камерний обряд («Книга дорогоцінних скарбів» Ібн-Русте, ісландські «Сага про Егіля Однорукого і Асмунда Вбивцю берсерків», «Сага про Греттіра» тощо). Як і синхронні житлові споруди, поховальні камери мали або зрубну, або каркасно-стовпову конструкцію.

Камери зрубної конструкції на території Давньої Русі поширені більше, що і зумовило тривале побутування терміну «зрубні гробниці» для означення всієї групи пам'яток. За способом кріплення кутів зруби можна поділити на рублені «в обло» та «в лапу». Перший із них, що задля зберігання тепла передбачав виступаючі за межі зрубу кінці колод або дощок, був традиційним для синхронних зрубних жител. Рубка «в лапу» здійснювалася без залишків на кінцях і як правило використовувалася для будівництва господарських споруд. Така техніка дозволяла не лише зекономити деревину, але й копати могильну яму менших розмірів. Саме вона була домінуючою для камер зрубної конструкції як на території Русі, так і в Скандинавії (Жарнов 1998, с. 95).

На цьому тлі виділяється київський некрополь І, де серед зрубних камер абсолютно переважають зведені в техніці «в обло». Їх споруджували або з колод діаметром 0,16—0,2 м, або з горизонтальних дощок чи брусів завширшки від 0,1—0,12 до 0,17—0,2 м. Другий варіант представлений чотирма похованнями, всі з яких розташовані за межами «Міста Володимира» чи на самій його периферії, що може свідчити про певну хронологічну закономірність. Дощки на 0,1—0,2 м, а іноді — на 0,3—0,35 м (поховання 2002 р. по вул. Велика Житомирська, 2) виступали за межі зрубів. Крім Києва, рубка «в обло» переважала в камерах Пскова та його округи (Удрай), на решті давньоруських могильниках фіксуються у поодиноких випадках (Михайлов 2016, с. 56—57).

Каркасно-стовпова конструкція є більш характерною для Скандинавії загалом і могильника Бірки зокрема. На території Давньої Русі найвищий відсоток споруджених у такій техніці камерних поховань демонструють некрополі Шестовиці та Чернігова. Вона чітко ідентифікуються за наявністю стовпових ямок у кутах камер. У Києві каркасно-стовпова конструкція траплялася лише двічі, включаючи камеру з гробовищем.

Розміри стовпових ямок варіюються. Найчастіше їх діаметр становив 0,1—0,2 м, звужуючись донизу, глибина — 0,4—0,6 м. Очевидно, попередньо загострені стовпи вбивали в землю. Ямки більшого розміру (до 0,3 × 0,55 м) могли залишитись внаслідок вкопування стовпів, що характерно, передусім, для Чернігова.

Як правило, дерев'яні стіни в таких похованнях простежуються, в кращому випадку, у вигляді смужок тліну. Можна припустити, що переважно вони були дощатими і кріпилися до стовпів за допомогою назів, на кшталт своїх скандинавських прототипів (Андрощук 1999, с. 41). Не виключаємо, що іноді дошки були просто затиснуті між опорами та материковими стінками ями, як у гньоздівському похованні Ц-306 (Авдусин, Пушкіна 1996, с. 196).

Незалежно від конструкції гробниці, її стіни могли як досить щільно прилягати до стінок могильної ями, так і знаходитись на відстані 0,35—0,5 м від них. У другому випадку, після спорудження камери проміжок між нею та стінками могильної ями засипали, що добре видно за різницею ґрунту в заповненні останньої (напр., у шестовицькому кургані 21; Бліфельд 1977, с. 121—122). У чернігівському кургані 17 весь простір між східними стінками великої (4,6—5 × 3,15—3,8 м) могильної ями та зрубу займали кістяки двох коней, під якими виявлено скелет людини (раба-конюха?) (Бліфельд 1965, с. 127—131). Супровідні поховання, здійснені за межами камери, не відомі на інших давньоруських могильниках, проте зустрічаються в Скандинавії.

Зрідка фіксуються елементи внутрішнього членування поховальних камер. На плані розкопок східної частини Десятинної церкви Д. В. Мілєєва, куди потрапило «поховання 109» за класифікацією М. К. Каргера, останній помітив колоду, що лежала паралельно південній стінці зрубу і була ніби врубана в його західну стінку (Каргер 1958, с. 172). Проте, з огляду на відсутність будь-яких решток померлого, навіть сама атрибуція даного об'єкту як поховального комплексу викликає сумніви. Квадратна в плані камера 2/1988 по вул. Великій Житомирській, 2 у Києві була розділена навпіл дошкою-перегородкою, що відділяла чоловіче захоронення від решток коня (Боровський, Калюк 1993, с. 8—9). В шестовицьких курганах 36 і 98 скелети коней лежали на земляних приступках висотою до 0,4 м, в ногах похованих (Бліфельд 1977, с. 128). Дана особливість є характерною для камер Бірки. В інших давньоруських некрополях вона жодного разу не фіксується, що свідчить про прямі зв'язки населення Шестовиці з Упландом. Отже, в усіх випадках розмежування внутрішнього простору пов'язане з супровідним захороненням коня, що добре узгоджується з ідеєю житлового будинку, в якому «оселявся» небіжчик. У згаданому чернігівському похованні скелети коней взагалі знаходилися за межами зрубу.

Унікальну конструктивну деталь зафіксували при розкопках по вул. Великій Житомирській, 2 у 2002 р. На дні камери розміром 3,2 × 3 м виявили залишки нош, на які було покладено тіло померлого та частину інвентарю. Вони являли собою конструкцію розміром 2,15 × 1,3 м з двох поздовжніх і п'яти поперечних брусів діаметром 8, 10—12 см і дощок, скріплених між собою (Мовчан та ін. 2002).

Типологічно виділяється група камер, де тіло небіжчика прокладено до «рухомого» дерев'яного гробовища. Можемо назвати принаймні п'ять таких комплексів, по одному із некрополів Шестовиці, Києва, Левінки, Седнева та Клонова. Ще в трьох випадках труну було вміщено у «земляну» камеру. Вочевидь, цей обряд також є хронологічно пізнішим і виник уже на території Середнього Подніпров'я: як зауважив А.-С. Грьослунд, поєднання дерев'яних обшивок могильних ям і гробовищ не зустрічається серед поховань Бірки (Gräslund 1980, s. 40—41). Беручи до уваги твердження про семантичну тотожність камери з потойбічним житлом небіжчика, слід зазначити, що така ритуальна ознака, як труна рішуче суперечить усій логіці поховального обряду. Сама по собі її наявність є індикатором християнського поховального обряду (чи, принаймні, його впливу (Ивакин 2011, с. 13, 16, 37—41; Сытый 2012, с. 100—101)). Камери з гробовищами відзначаються значно біднішим за класичні камерні гробниці складом інвентарю. У шестовицькому кургані 119 взагалі

знайдено лише залізний ніж (Бліфельд 1977, с. 179—180).

Обов'язковим конструктивним елементом камерних гробниць, наш погляд, є верхнє перекриття, котре імітувало стелю житла і забезпечувало вільний, не засипаний, простір всередині. Воно фіксується на рівні давньої поверхні, тобто висота камери відповідала глибині могильної ями. Попри те, що саме перекриття збереглося менш ніж у половині південноруських камер, на його наявність можуть указувати опосередковані дані. У похованні 30/1999 біля Михайлівського Золотоверхого собору вздовж західної та східної стін камери виявлено близько двох десятків цвяхів, що на думку авторів розкопок свідчить про існування поперечних брусів, котрі тримали перекриття (Івакін, Козюба 2003, с. 40). Подібна ситуація зафіксована при розкопках між вул. Рейтарською, 4 та Великою Житомирською, 20 (17 цвяхів) та по вул. Комсомольській, 28 у Чернігові (22 цвяхи по кутах і біля стін). На наявність перекриття можуть вказувати тлін у поховальній камері, просадка ґрунту в центрі курганного насипу чи сидяча поза небіжчика (Михайлов 2016, с. 58).

У двох випадках (Київ, вул. Велика Житомирська; Чернігів, вул. Мстиславська) для більш надійного кріплення перекриттів слугували вирізки в ґрунті по краях могильної ями — «заплічки».

Стосовно техніки спорудження перекриттів, можемо простежити чіткі регіональні відмінності. Так, у Шестовиці для цього використовували дошки або плахи, покладені за довгою віссю камери чи перпендикулярно їй. Подібне виконання даху характерне для більшості давньоруських камер. У Києві, в усіх випадках, коли вдавалося визначити конструкцію перекриття, воно являло собою накат із колод. Ця специфічна риса виокремлює київські камерні гробниці серед подібних пам'яток Східної Європи, знаходячи поодинокі аналогії в матеріалах того-таки Псковського некрополя. Колоди мали діаметр від 0,1 (поховання 123) до 0,2 м (поховання 2002 р. на Великій Житомирській, 2). У похованнях 113 і 114 (а можливо — № 112) накат складався з двох рядів взаємно перпендикулярних колод (Каргер 1958, с. 178, 182, 187).

Згідно реконструкції К. О. Михайлова, в київських похованнях 112 і 30/1999 перекриття додатково підтримувалося за рахунок центрального опорного стовпа. Така конструкція передбачає наявність однієї чи двох несучих балок (Михайлов 2016, с. 58—59).

Крім того, дослідник вважає сталим елементом давньоруських поховань у камерах, притаманним для більшості з них, сліди вогнища на перекритті (Михайлов 2016, с. 84—85). Однак, серед матеріалів південноруських земель такий висновок не знаходить вагомих підтверджень. У Києві та Чернігові горілий дерев'яний накат фіксувався лише по одному разу. Перекриття шестовицьких камер виявилось обпаленим у трьох випадках із чотирьох (Бліфельд 1977, с. 161, 179—180). Проте, в цих комплексах збереженість перекриттів якраз і пов'язана з процесом піролізу, що не відображає реальної статистики.

Останнім етапом поховальної церемонії було спорудження над камерою курганного насипу. За наявності на перекритті камери вогнища, насипку кургану починали до його повного прогорання. Розміри насипу залежали від соціального статусу небіжчика, що чітко простежується на прикладі Шестовицького могильника. Так, кургани, що містили жіночі поховання мали діаметр до 7 м і висоту 0,3—0,6 м. Діаметр курганів із «одичними» захороненнями воїнів становив 8—11 м при висоті 0,3—0,4 м. Нарешті, парні поховання з конем і клинковою зброєю здійснено під насипами діаметром 12,5—15,8 м, заввишки 1,1—2 м.

Аналіз конструктивних елементів камерних поховань Середнього Подніпров'я переконливо свідчить про їх спорідненість із подібними пам'ятками Балтійського регіону. Як і на півночі Європи, тут співіснували камери зрубної та каркасно-стовпової конструкції, що імітували житлові споруди відповідних типів. Разом із тим, у Києві камерний обряд поступово набув деяких специфічних рис, таких як рубка стін гробниць «в обло» та їх перекриття у вигляді накату з колод. Ці риси споріднюють Київський та Псковський некрополі, що дає підстави припускати випадки цілеспрямованого переселення близько третьої чверті Х ст. частини київської еліти на північний захід Русі. На користь даної гіпотези свідчить і знахідка у псковській камері 6 геральдичної підвіски зі знаком Рюриковичів. Натомість, Шестовиця демонструє найбільш тісний зв'язок зі Скандинавським півостровом і Біркою зокрема. Цей зв'язок проявився, в тому числі, в наявності у камерах ґрунтових приступок для супутніх кінських захоронень і високому відсотку камер каркасно-стовпової конструкції. Поява всередині гробниць додаткового елемента — рухомого гробовища — свідчить про поширення християнської ідеології.

ЛІТЕРАТУРА

Авдусин, Д. А., Пушкина, Т. А. 1989. Три погребальные камеры из Гнёздова. В: Кобрин, В. Б. (ред.). *История и культура древнерусского города*. Москва: МГУ, с. 190-205.

Андрощук, Ф. А. 1999. *Нормани і слов'яни у Подесенні*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.

Андрощук, Ф. А., Осадчий, Р. М. 1994. Про культурний тип та конструктивно-ритуальні особливості камерних поховань Південної Русі (за матеріалами Києва та Чернігова). *Археологія*, 3, с. 99-106.

Андрощук, Ф., Панченко, М., Ковалюх, М. 1996. До предісторії спорудження Десятинної церкви (Хронологічний аналіз поховальних комплексів). В: Толочко, П. (ред.). *Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення*. Київ: АртЕк, с. 43-46.

Блифельд, Д. И. 1954. К исторической оценке дружинных погребений в срубных гробницах Среднего Поднепровья IX—X вв. *Советская археология*, 20, с. 148-162.

Бліфельд, Д. І. 1965. Давньоруський могильник у Чернігові. *Археологія*, XVIII, с. 105-138.

Бліфельд, Д. І. 1977. *Давньоруські пам'ятки Шестовиці*. Київ: Наукова думка.

Боровський, Я. Є., Калюк, О. П., 1993. Дослідження київського дитинця. В: Толочко, П. П. (ред.). *Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984—1989 рр.* Київ: Наукова думка, с. 3-42.

Жарнов, Ю. Э. 1998. Гнёздовские курганы с остатками труположения. В: Янин, В. Л. (ред.). *Историческая археология. Традиции и перспективы (к 80-летию со дня рождения Даниила Антоновича Авдусина)*. Москва: Памятники исторической мысли, с. 92-105.

Ивакин, В. Г. 2011. Киевские погребения X века. *Stratum plus*, 5, с. 1-44.

Ивакин, В. Г. 2012. Київські поховальні камери. В: *Матеріальна та духовна культура Південної Русі. Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження В. Й. Довженка (Чернігів—Шестовиця, 16—19 липня 2009 р.)*. Київ; Чернігів: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, с. 122-130.

Ивакин, Г., Козюба, В. 2003. Нові поховання X—XI ст. Верхнього Києва (з розкопок Архитектурно-археологічної експедиції 1997—1999 рр.). В: *Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII—XI ст. Матеріали Міжнародного польового семінару (Чернігів—Шестовиця 17—20 липня 2003 р.)*. Чернігів: Сіверянська думка, с. 38-50.

Каргер, М. К. 1958. *Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города*. Москва; Ленинград: АН СССР, I.

Коваленко, В. П., Моця, А. П., Илляшенко, Э. М. 1985. *Отчёт о раскопках Чернигово-Северской экспедиции в 1985 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1985/19.

Михайлов, К. А. 2016. *Элитарный погребальный обряд Древней Руси*. Санкт-Петербург: Бранко.

Мовчан, І. І., Гончар, В. М., Ієвлев, М. М., Козловський, А. О. 2002. *Звіт про археологічні дослідження на вул. Велика Житомирська, т. 2*. НА ІА НАН України, ф. 64, 2002/84.

Мовчан, І., Боровський, Я., Гончар, В. 2003. Нові знахідки з дружинного некрополя Верхнього Києва. В: *Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII—XI ст. Матеріали Міжнародного польового семінару (Чернігів—Шестовиця*

17—20 липня 2003 р.). Чернігів: Сіверянська думка, с. 114-121.

Моця, А. П. 1990. Срубные гробницы Южной Руси. В: Толочко, П. П. (ред.). *Проблемы археологии Южной Руси*. Киев: Наукова думка, с. 99-107.

Самоквасов, Д. Я. 2016. *Могильные древности северянской Черниговщины*. Москва: Синодальная типография.

Сытый, Ю. Н. 2011. Могилы христиан Чернигова X века (к постановке проблемы) В: Толочко, П. П. (ред.). *Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції, 19—20 листопада 2010 р.* Чернігів; Луцьк: Вера и жизнь-Терен, с. 98-110.

Eisenschmidt, S. 1994. *Kammergräber der Wikingerzeit in Altdanemark*. Bonn: R. Habelt. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 25.

Gräslund, A.-S. 1980. *Birka IV: The Burial Customs. A study of the graves on Bjorko*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Lamm, J. P. 1973. En folkvandringstida kammargrav vid Torsatra. *Fornvännen*, 68, s. 81-89.

REFERENCES

Avdusin, D. A., Pushkina, T. A. 1989. Tri pogrebalye kamery iz Gnezdova. In: Kobrin, V. B. (ed.). *Istoriia i kultura drevnerusskogo goroda*. Moskva: MGU, s. 190-205.

Androshchuk, F. A. 1999. *Normany i slov'iany u Podesenni*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka.

Androshchuk, F. A., Osadchyi, R. M. 1994. Pro kulturnyi typ ta konstruktivno-rytualni osoblyvosti kamernykh pokhovan Pivdennoi Rusi (za materialamy Kyieva ta Chernihova). *Arkheolohiia*, 3, s. 99-106.

Androshchuk, F., Panchenko, M., Kovaliukh, M. 1996. Do predistorii sporudzhennia Desiatynnoi tserkvy (Khronolohichniy analiz pokhovalnykh kompleksiv). In: Tolochko, P. (ed.). *Tserkva Bohorodytsi Desiatynna v Kyievi. Do 1000-littia osviachennia*. Kyiv: ArtEk, s. 43-46.

Blifeld, D. I. 1954. K istoricheskoi otsenke družhinnykh pogrebenii v sрубnykh grobnitsakh Srednego Podneprov'ia IX—X vv. *Sovetskaia arkheologiia*, 20, s. 148-162.

Blifeld, D. I. 1965. Davnoruskiy mohyl'nyk u Chernihovi. *Arkheolohiia*, XVIII, s. 105-138.

Blifeld, D. I. 1977. *Davnoruski pam'iatky Shestovtsi*. Kyev: Naukova dumka.

Borovskiy, Ya. Ye., Kaliuk, O. P., 1993. Doslidzhennia kyivskoho dytyntsia. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Starodavniy Kyiv. Arkheolohichni doslidzhennia 1984—1989 rr.* Kyiv: Naukova dumka, s. 3-42.

Zharnov, Iu. E. 1998. Gnezdovskie kurgany s ostatkami trupopolozheniia. In: Ianin, V. L. (ed.). *Istoriicheskaia arkheologiia. Traditsii i perspektivy (k 80-letiiu so dnia rozhdeniia Daniila Antonovicha Avdusina)*. Moskva: Pamiatniki istoricheskoi mysli, s. 92-105.

Ivakin, V. G. 2011. Kievskie pogrebeniia X veka. *Stratum plus*, 5, s. 1-44.

Ivakin, V. H. 2012. Kyivski pokhovalni kamery. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Materialna ta dukhovna kultura Pivdennoi Rusi. Materialy Mizhnarodnoho polovoho arkheolohichnoho seminaru, prysviachenoho 100-littiu vid dnia narodzhennia V. Y. Dovzhenka (Chernihiv—Shestovtsia, 16—19 lypnia 2009 r.)*. Kyiv; Chernihiv: ChNPU imeni T. H. Shevchenka, s. 122-130.

Ivakin, H., Kozubia, V. 2003. Novi pokhovannia X—XI st. Verkhnoho Kyieva (z rozkopok Arkhitekturno-arkheolohichnoi ekspedytsii 1997—1999 rr.). In: *Druzhynni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy VIII—XI st. Materialy Mizhnarodnoho polovoho seminaru (Chernihiv—Shestovtsia 17—20 lypnia 2003 r.)*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 38-50.

Karger, M. K. 1958. *Drevnii Kiev. Ocherki po istorii materialnoi kultury drevnerusskogo goroda*. Moskva; Leningrad: AN SSSR, I.

- Kovalenko, V. P., Motsia, A. P., Illiashenko, E. M. 1985. *Otchet o raskopkakh Chernigovo-Severskoi ekspeditsii v 1985 g.* NA IA NANU, f. 64, 1985/19.
- Mikhailov, K. A. 2016. *Elitarnyi pogrebalnyi obriad Drevnei Rusi.* Sankt-Peterburg: Branko.
- Movchan, I. I., Honchar, V. M., Iievlev, M. M., Kozlovskiy, A. O. 2002. *Zvit pro arkeolohichni doslidzhennia na vul. Velyka Zhytomyr'ska, t. 2.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2002/84.
- Movchan, I., Borovskiy, Ya., Honchar, V. 2003. *Novi znakhidky z druzhynnoho nekropolia Verkhnoho Kyieva.* In: Tolochko, P. P. (ed.). *Druzhynni starozhytnosti Tsentralno-Skhidnoi Yevropy VIII—XI st. Materialy Mizhnarodnoho polovoho seminaru (Chernihiv—Shestovyt'sia 17—20 lypnia 2003 r.)*. Chernihiv: Siverianska dumka, s. 114-121.
- Motsia, A. P. 1990. *Srubnye grobnitsy Iuzhnoi Rusi.* In: Tolochko, P. P. (ed.). *Problemy arkeologii Iuzhnoi Rusi.* Kiev: Naukova dumka, s. 99-107.
- Samokvasov, D. Ia. 2016. *Mogilnye drevnosti severianskoi Chernigovshchiny.* Moskva: Sinodalnaia tipografia.
- Sytyi, Iu. N. 2011. *Mogily khristian Chernigova X veka (k postanovke problemy).* In: Tolochko, P. P. (ed.). *Khrystyianizatsiini vplyvy v Kyivskii Rusi za chasiv kniazia Oskolda: 1150 rokiv. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 19—20 lystopada 2010 r.* Chernihiv; Lutsk: Vera i zhizn-Teren, s. 98-110.
- Eisenschmidt, S. 1994. *Kammergräber der Wikingerzeit in Altdanemark.* Bonn: R. Habelt. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 25.
- Gräslund, A.-S. 1980. *Birka IV: The Burial Customs. A study of the graves on Björko.* Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lamm, J. P. 1973. *En folkvandringstida kammargrav vid Torsatra. Fornvännen*, 68, s. 81-89.

D. V. Bibikov

STRUCTURAL FEATURES OF THE CHAMBER GRAVES OF THE VIKING AGE IN THE MIDDLE DNEPER REGION

The basic structural elements of the chamber tombs of the 10th — beginning of 11th century from the territory of the Middle Dnieper are considered in the paper. The special features make possible to reconstruct their connection with the funeral traditions of other regions

of Northern and Eastern Europe. Literary sources confidently point that the burial chamber semantically symbolized the home in which the deceased «settled». Like the synchronous residential buildings, the burial chambers had either a log cabin or frame pillar structure. The first of them were more widespread in the territory of Rus, the second one — in Scandinavia. The upper cover was obligatory that mimicked the roof of the house and provided free, empty space inside the chamber. In some cases, the board floor remnants were occurred, sometimes the boards lied on the transverse logs. In addition, the internal partition of the chambers sometimes can be traced, usually related to the accompanying burial of horse. Above the chamber the mound was built, the size of which depended on the social status of the deceased. In Kiev the chamber rite gradually acquired some specific features, such as the felling of the walls of tombs «in the roundabout» and the cover of tombs by overhead logs. These features make the Kiev and Pskov necropolises related and allow suggests that there were cases of purposeful resettlement of the part of Kyiv elite in northwestern Rus near the third quarter of the tenth century. In return, Shestovitsa demonstrates the closest connection to the Scandinavian Peninsula and Birka in particular. This relationship was revealed itself by the presence of soil steps for the concomitant horse burials and a high percentage of frame pillars in the chambers. The appearance within the tombs of additional element — the movable coffin — illustrates the spread of Christian ideology.

Keywords: Old Rus, chamber graves, structural elements, Scandinavia, Vikings.

Одержано 26.10.2019

БІБІКОВ Дмитро Валентинович, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

BIBIKOV Dmytro V., Candidate of Historical Sciences, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine. ORCID: 0000-0003-4288-2091; e-mail: bibikov-@bigmir.net.